Változatok Krúdyra

Amennyire nem élveztem, nem értettem, sőt nem szerettem Krúdyt eleinte, annyira élvezem ma írásait, s örömmel látom, amint szinte napról napra nő s emelkedik prózairodalmunk fölébe. Ma sem értem, s amennyire megítélhetem, e tekintetben nem állok egyedül, méltatói, bírálói, rajongói sem értik. Ebben nem egészen ők, azaz mi vagyunk hibásak. Krúdy nem az értelemhez szól, aki elemzi, részeire bontja a varázslatos egységet, ami egy-egy Krúdy-mű, távolodik tőle ahelyett, hogy közeledne. Krúdyt vagy elutasítja az olvasó, azzal félredobja, vagy szereti, s ez esetben átadja magát annak a hangulatnak, amely érett műveiből árad. Ha így tesz, lassankint ráeszmél, hogy Krúdy a megfoghatatlan költője, aki egyben muzsikus, ki olyan képzettársításokkal hangszereli szimfóniáit, mint sem előtte, sem utána senki más, idehaza éppoly kevésé, mint külhonban.

E későn fölgyúló, viszont annál izzóbb lelkesedés ösztönzésére néztem meg, illetve hallgattam végig jóformán mindazoknak a próbálkozásait, akik színpadra, televízióra vagy rádióra alkalmazták egyik-másik művét. A mostanság teljes erővel kibontakozó Krúdy-hullám *Az asszony a nagybőgőben* című elbeszélésgyűjteménnyel indult útjára, amelyet Képes Géza adott ki, a Magvető akkori igazgatója, 1955-ben. Néhány évvel azután „állította színpadra" és rendezte egy másik rajongó, Kapás Dezső,

Krúdy *A vörös postakocsi* című darabját. Más művekből vett, de eredeti szövegekkel dúsította a darabot, a négy fölvonás anyagát három fölvonásba szorította, egyszóval dúsított, tömörített, ellenpontozott. Annak idején bírálatot írtam az előadásról, nem ismétlem, amit akkor mondtam, inkább a *Rezeda Kázmér szép napjai* átdolgozás keltette élőbb és frissebb benyomásaimról számolok be.

Valójában az előadáson szerzett benyomások késztettek arra, hogy fölidézzem a különféle földolgozások keltette Krúdy-élményemet. Valamennyi földolgozás közül Huszárik Zoltán *Szindbád*-ja a legegységesebb, legbefejezettebb alkotás, képekben, színekben, epizódnyi jelenetekben oldja föl Krúdy világát; elsősorban képekben fejezi ki mondanivalóját, s a képek gyakran lélegzetállítón szépek: – szél sodorta meztelen nők, amint lefelé gurulnak egy dombhajlaton, a magakelletőn aranyló húsleves, a kibuggyanó velős csont, házak, ruhák, mosolyok, bánat az arcokon. Minden szép, és Huszárik mindent komolyan vesz, azt is, amit Krúdy a maga kifürkészhetetlen módján kigúnyol. Vagyis nem érzi, hogy a humor mennyire beletartozik Krúdy világába, kiszakíthatatlan része, s ezért bármennyire háttérbe húzódik a rendező, bármennyire azon igyekszik, hogy a mestert szolgálja, bármennyire tobzódik színekben a film, a humor színe nem csillan föl benne. Humora nélkül pedig Krúdy nem Krúdy.

Egyetlen író nem emlegeti annyiszor negyvenedik évét, nem ok nélkül, mert nagy írónkkal e végzetes évben olyasmi történt, amit a férfiak nemhogy ily korán, de hetvenedik, nyolcvanadik évük táján sem üdvözölnek örömmel. Legbővebben, legfélreérthetetlenebbül, noha szemérmesen, *A nagy kópé*-ban vall e balesetről. Ezt a regényt

választotta Török Tamás *Krúdy-fantáziá*-ja alapanyagául. Török Tamás földolgozásából csak úgy árad a humor, az önmagán, a saját fogyatékosságán gúnyolódó férfi fájdalmas humora; nem önirónia az, valami tökéletesen más. A *Krúdy-fantázia* az impotencia költői szimfóniája, hamisítatlan Krúdy-hangszereléssel. A már-már elért egységet, ami jelenlegi formájában, felületi hibáival egyetemben is a leghívebb Krúdy-tolmácsolás az eddigiek között, amiben persze nagy része van Latinovics Zoltánnak, a főszereplőnek, nos, ezt a nagyjából elért egységet helyenkint megzavarja néhány rendezői beavatkozás. Hangulatkeltés végett Török Tamás ugyanis a rádiódarabot kettőbe vágott Krúdy-idézetekkel kezdi, amivel a remélt hatásnak épp az ellenkezőjét éri el. Másik rendezői beavatkozása talán igazolható, hisz Krúdy animista, azaz lélekkel tölti meg a tárgyakat, miért ne hallhatnánk az erdő neszezését, a folyó csobogását emberi hangokon: – „ez Rezeda Kázmér", „ez Rezeda Kázmér" – ismétli a Duna. Lehet, hogy az elgondolás jó, a megvalósítás azonban nem sikerült. Valahányszor a kórus megszólal, a varázs megtörik.

A *Napraforgó* első fejezetének a címe *A kézzel fogható Evelin*, van ugyanis egy másik, az emlékezetben fészkelő Evelin. A történet a Józsefvárosban indul, s a Nyírségben folytatódik, vagyis fölváltva játszódik a fővárosban és vidéken, s ugyancsak fölváltva múltban és jelenben.

A regény főbb szereplői a kézzel fogható Evelin, aki már betöltötte a húszat, Végsőhelyi Kálmán, Álmos Andor, Maszkerádi kisasszony és az öregedő Pistoli. Ezt a regényt dolgozta át tévéjátékká Horváth Z. Gergely, a megfilmesítésre magyar–olasz koprodukció vállalkozott.

Talán a nyírségi olasz nevek adták az ötletet a koprodukcióra, valamint arra, hogy a rendező a három főszerepet olasz színészekre bízza: Paula Pitagorára, Carla Romanellire és mindenekelőtt Mario Maranzanára, Pistoli szerepében.

Olaszok Krúdy-szerepekben?

Megdöbbentem, mert sokakkal együtt azt hittem, hogy Krúdy világa sajátosan magyar, Krúdy a felvidék, a Nyírség, a Józsefváros, Óbuda, a magyar dzsentri írója. A három olasz színész alaposan rácáfolt erre a hitre. Olyan otthonosan mozogtak a tévéjátékban, mintha Krúdy fantáziájának köszönhették volna létüket.

Az olasz színészek alakítása azoknak az igazát bizonyítja, akik meglátták az európai írót Krúdyban.

Horváth Z. Gergely rendkívül ügyes kézzel nyúlt a rendkívül bonyolult regényhez, s úgy metszette ki belőle a tévéjáték anyagát, hogy a néző – akár ismerte a regényt, akár nem – egészet kapott, s nem részletet. Rendezői „művészkedés" egyetlen alkalommal töri meg a varázst.

Nem úgy Kapás Dezső földolgozása: *Rezeda Kázmér szép élete,* amelyet maga rendezett. Abban a szilárd – máskülönben igaz – meggyőződésben, hogy Krúdy nem való színpadra, állandóan segíti az írót, hol kézen fogja, hol a hóna alá nyúl, hol hátulról támogatja, hol a levegőbe emeli. Maga a színpadkép is erről a szándékról tanúskodik. Soha ennyi kelléket egy halomban nem látott színházlátogató.

Író és rendező nem fele-fele arányban osztozik a látványosságban – így kell kifejeznem magam, mert Kapás Dezső, akárcsak Huszárik, mindenekelőtt képekben fejezi ki magát. Bár ne tenné. És songokban, mint a *Képzelt riport* rendezője. Bár ezt se tenné.

Egyébiránt, amennyire ellenőrizhető, az elhangzó szöveg eredeti, a látványosságban azonban a rendező túlteng Krúdy rovására, s e jelenség annál talányosabb, mert a néző minduntalan rendező után kiált. A színészek egy részének van szerepe: Darvasnak, Ruttkainak, Psotának. Másoknak viszont nincs, s a néző kénytelen végigszenvedni, amint a kitűnő színészek, megjelenésük sorrendjében – Tahi Tóth, Tomanek, Schubert Éva – méltó szöveg és funkció nélkül tengenek-lengenek a színpadon. Talán egy tucat szereplő keresi a szerzőt, vagy inkább a rendezőt. Hol lehet? Talán éppen csúsztat?

A túltengés és a hiány e sajátságos frigye egyedülálló élmény.

Ebből a földolgozásból, mint *A vörös postakocsi*-ból sem hiányzik a humor. *A vörös postakocsi*-ban két Krúdy-figura ült egy asztalnál, s időnkint jókat mondott, hiteles szöveget. Kapás ezúttal is alkalmazza a shakespeare-i humort (külön a humor, külön a tragédia); a vállalkozó vacsorázik az előtérben, s miután végigette az egész étlapot, ő búcsúztatja el Rezeda Kázmér koszorúkkal beborított holttestét.

A humor másik forrása a nagyrészt kitűnő érzékkel válogatott, összefüggő Krúdy-szövegekből árad. A színpadon semmi sem történik – szerencsére –, csak a színész beszél, a csókról például, a nyelv szerepéről a csókban. A hatás ellenállhatatlan.

Szemet szúrt a *Napraforgó* egyik mondata. A regényben Maszkerádi kisasszony azért nem leli helyét az életben, mert nem vették föl az egyetemre. Horváth Z. Gergely elegánsan átlépett ezen a mondaton, s ezzel megmenekült az erőltetett aktualizálás veszélyétől. *Rezeda Kázmér szép*

napjai-nak hallgatása közben a nézőnek az a benyomása, mintha az átdolgozó ilyenszerű, könnyen aktualizálható mondatokra vadászott volna Krúdy művében. Tartózkodott az erőszakolt aktualizálástól Huszárik is, Török Tamás is. Fölismerték a tényt, hogy az üstököst nem lehet a közvilágításba kapcsolni – ahogy Kodály mondta.

Félre kell állni az útjából, meghagyni a maga pályáján – mármint az üstököst, tiszteletből ő maga meg a csillagászat törvényei iránt.

De hát mitévő legyen az átdolgozó? Válogasson össze minél több megragadó, lenyűgöző, elandalító, kacagtató Krúdy-szöveget. Második lépésként válasszon Krúdy hősei közül, és teremtsen olyan szituációkat, amelyek alkalmat adnak a figuráknak a szövegrészek minél nyugodtabb körülmények között való elmondására. A páros vagy éppen hármas monológoktól sem kell félni. Az eddigi próbálkozások legfőbb tanulsága az, hogy minél passzívabb, minél alázatosabb, minél tisztelettudóbb a rendező, annál többet és jobbat láthat Krúdyból a közönség.

Egy szereplő eltűnik

A kötet, melyben az elfelejtett Krúdy-darab megjelent, még el sem hagyta a sajtót, a Vígszínház máris bemutatta *A vörös postakocsi*-t parádés szereposztásban. Annak idején Ambrus Zoltán utasította vissza Krúdy ez egyetlen nagyszabású színpadi művét. Illés Endre krétarajzában pompás képet festett Ambrusról, a színikritikusról, aki a *Kaméliás hölgy*-et remekműnek tartotta. Mi sem logikusabb, mint hogy akinek ifjabb Dumas az eszménye, értetlenséggel fordult el egy olyan műtől, amely az „avantgardisták" művei után is újszerűnek hat. Néha Pirandello hangján szólal meg, aki két évvel azután lett híres, hogy Krúdy *A vörös postakocsi*-t megírta: „legtöbb ember az itatóspapír ákombákomait olvasgatja a valóságos írás helyett" – mondja Steinné, s levonja a következtetést, amit Pirandello is annyira szeretett volna levonni: „Tedd azt, ami jólesik. Mindjárt semmi bajod."

Krúdy életérzése néhol kísértetiesen emlékeztet Beckett életérzésére, ne tévesszen meg senkit, hogy más-más stiláris eszközökkel fejezik ki magukat. Íme, egy példa: „Egyedül van az ember. Minden szobájában van egy pók, amely álmunkból fonalán felhúzogatja a mulattató gondolatokat, a kedves elképzeléseket... Az ember felébred. Hová lett a vágy onnan a szívből, ami még tegnap ott volt?"

Vagy: „Céltalanul peregnek a napok, mint holttest körül, amelyet megszabadíthatatlanul egy odvas fatörzsbe

dugtak." Beckett darabja, *Óh, azok a szép napok!*, egy ilyen „megszabadíthatatlan" helyzetben levő nőről szól. Az első felvonásban övig betemetve ül a színpadon, a másodikban már nyakig. Akárcsak a drámaíró Krúdy, aki nem bonthatta ki tömérdek zseniális ötletét, mert ő sem talált magyar színigazgatóra, aki melléje állt volna.

A darabot Kapás Dezső rendezte, nagy becsvággyal, de a külsőségek bűvöletében, és hogy pontos kifejezéssel éljek, *dúsította*. Munkája ugyanis nem átdolgozás, színszerűsítés, hanem a szerzőnek más műveiből vett, de *A vörös postakocsi* hangulatához illő elemekkel való gazdagítása. A betoldások egyike jobban, másika kevésbé sikerült, de egy sincs közöttük, amelyik hiteles ne volna. Semmi sem hiányzik az előadásból, sem a kánkán, sem a pisztolylövés, sem a szecesszió, sem a titokzatosan poétikus vagy fanyarul bölcs mondások, sem az extravaganciák, sőt a sztriptíz sem. Krúdy sokszínű író, annyira az, hogy az anakronizmust is könnyűszerrel elbírja, kivált, ha oly ízlésesen s a helyhez illőn tálalják, mint ahogy Kapás Dezső levetkőzteti – egy találkahelyen – a mindig kiválón vetkőző Pécsi Ildikót. Sem a rendezésben, sem a díszletekben, sem a kosztümökben nincsen semmi, aminek a jelenlétét ne lehetne Krúdy műveinek alapján megokolni. Még azt sem, hogy Alvinczi a második részben Strogoff Mihálynak öltözve lép színre. Minden szín hiteles – nem hiányzik más, csupán a paletta, melyre Krúdy a színeket felrakta.

Más szóval, a látványosság elfedi a lényeget, nem segíti elő, hanem megakadályozza, hogy kiteljesedjék a Krúdy műveire jellemző, sajátos légkör, mely annyi ellentétes elemből tevődik össze, hogy bele sem kezdek a felsorolásba. Krúdy valamennyi műve teli van ellentmondásokkal,

A vörös postakocsi is, ezek az ellentmondások többnyire lényegtelenek. Van egy azonban, ami jóformán Krúdy valamennyi művében benne rejlik ilyen vagy olyan mértékben és formában, és ami elválaszthatatlan tőle. Egyikmásik kritikában olvashattuk, hogy Krúdy a pusztuló dzsentrit ábrázolja műveiben. Ha a dzsentri kifejezés helyébe a magyar úr kifejezést tesszük, közelebb férkőzünk a valósághoz. A megállapítás azzal a megszorítással igaz, hogy Krúdy ugyan pontosan látja az úri osztály hibáit, elítéli ezt az osztályt, de annak ellenére, hogy kiszakadt belőle, nem szakadt el tőle. Maga is úr. Tősgyökeres magyar úr. Innen az ellentmondás, Krúdy azonosítja magát Alvinczi Eduárddal, de egyben eltávolodik tőle, némely vonásait elutasítja, másokat elfogad, vagy éppen tisztel.

Ennek az állításomnak támogatására hadd hivatkozzam Füst Milán emlékezésére Krúdy híres párbajáról a huszár századossal. Italozás után egy este Krúdy egy tabáni kocsma falánál végezte, ahogyan ma mondják, a kisdolgát. Egy huszár százados, aki arra járt a társaságával, megjegyzést tett, mire „Krúdy úgy, ahogy volt", megfordult, s úgy pofon vágta a századost, hogy arcát elöntötte a vér. Abban az időben, ha egy tisztet bántalmaztak, joga volt a sértő felet a helyszínen megölni, a százados a kardja után kapott, de Krúdy gyorsabb volt, a kardot hüvelyestül meghajlította. Néhány nap múlva következett a párbaj. A mindig álmos, szórakozott Krúdy, abban a pillanatban, hogy a párbaj vezetője megadta a jelt, már lesújtott a kardjával. Ezzel a párbajnak, vele a százados karrierjének vége lett. Krúdynak ezekre a tulajdonságaira utal Alvinczi jellemzésének egy részlete: „Álmatagon ül, de testtartása: a szieszt̀ázó párducot árulja el, amely a kellő pillanatban képes acélrugóvá lenni."

Maga az a magyar úri életforma, amelyet Krúdy nem annyira ábrázol, mint érzékeltet műveiben, jelen esetben *A vörös postakocsi*-ban, olyan társadalmi-történelmi képződmény, amelynek semmi benső összetartó eleme nincs. Alvinczi nyugtalanul él, mert nem tudja, miként éljen, mert szokásai, kötelességei, tabui, személyes tulajdonságai sehogyan sem békülnek össze. Fizikailag bátor, érzelmileg nemcsak szemérmes, hanem egyenesen gyáva. Szerelmi története Esztellával ugyanolyan megfoghatatlan és érthetetlen történet, mint Toldi Miklós szerelme Piroska iránt. Arany állítása szerint Toldi szűzen halt meg, ki tudja, miért. Alvinczi nem. Viszont afelől, hogy megtette-e a szükséges lépéseket Esztellával annak érdekében, hogy az Alvinczi család ne haljon ki – teljes bizonytalanságban vagyunk.

Krúdy érettkori műveiben – amikor már levetkőzte Mikszáth hatását – nem ábrázoló, hanem emlékező író. Az emlékezésben oldja föl azokat az ellentmondásokat, amelyekbe a szokványos regényírói technikát alkalmazó író óhatatlanul belebukna. Olyanformán emlékezik, mintha ábrándozna, de ábrándozása nem a jövő, hanem a múlt felé tart, innen az a lebegő, remegő, sejtelmes szomorúság, amely úgy üli meg mondatait, mint a tájat a reggeli köd. De egyetlen pillanatra se feledjük el, hogy *A vörös postakocsi*-ban úriember ábrándozik az úri világról.

És ez az, ami kimaradt az előadásból.

A nézőnek, aki valamelyest ismeri Krúdy világát, ismeri Alvinczi Eduárdot, az előadás élvezése közben az a benyomása, hogy a darabot csak azok értik, akiknek – minthogy epizódszereplők – az egészet nem szükséges áttekinteniök. Az előadás néhol lassú, néhol gördülékeny,

epizód epizód után játszódik le. A sok kitűnő alakítás közül hadd emeljem ki Bulla Elma élményszerű kuplerosnéját, úgy játssza Steinné szerepét, igazi unalommal és affektált könnyedséggel, mintha mással sem foglalkozott volna életében. Bágyinét Pártos Erzsi úgy formálja meg, hogy valami sajátos bájjal szövi át az öreg hölgy szenilitását s a belőle következő bizonytalanságot. Pethes Sándor kitűnő titoknok, Bilicsi Tivadar ugyancsak kitűnő Unghonberky úr. Schubert Éva Montmorency kisasszonya harsányan szomorú, mint a szirmaiktól búcsúzó dáliák egy kisvárosi park elhagyott sétányán, hogy krúdyasan fejezzem ki magam.

A három főszereplő: Esztella, Alvinczi és Rezeda Kázmér. Hármuk közül egyedül Halász Judit van a helyén, a szerep hálátlan, Halász Judit mégis megtalálja a módját, hogy sok színnel, a színekben finom árnyalatokkal életre keltse és rokonszenvessé tegye ezt az elnyomott, szürke, vidéki úrikisasszonyt, aki a fél életét már elprédálta. Tahi Tóth László Rezeda Kázmér, Darvas Iván Alvinczi szerepében rendezői tévedés. Tahi Tóth azért, mert túl fiatal I. Rezeda Kázmérnak. II. Rezeda Kázmér szerepében kitűnő volna, de sajnos ezt a szerepet a szerző elmulasztotta megírni. Darvas Iván viszont nem elég öreg Alvinczi szerepére, ő Rezeda Kázmér korában van. Krúdy több helyütt utal Rezeda Kázmérnak ha nem is pontosan a korára, de arra igen, hogy már nem fiatal. „Nem érdemes senkit és semmit megsiratni" – mondja. Mire Esztella megkérdezi tőle: – „A fiatalságát? *(Hirtelen.)* Az ifjúkori ideáljait sem?" Egy másik utalás a darab végéről. „Asszonyom – mondja Rezeda Kázmér –, most nem a vándor lovag pózában állok ön előtt, hanem a sokat szenvedett és szen-

vedésében megtisztult férfi tisztességében." Ugyan ki hinné el a kamaszosan fiatal Tahi Tóthnak, hogy a fiatalságát siratja, s hogy a szenvedésben megtisztult? Darvas Iván Rezeda Kázmér szerepét könnyedén elhitette volna a közönséggel.

Darvas Iván Alvinczi-alakításának legfőbb hibája, hogy nem magyar úr. Amikor egy olyan színészt bírálunk, mint Darvas Iván, aki zsenialitásának már annyiszor mértékét adta – az *Egy őrült naplója*-ban, *A hazug*-ban, a *Szerelem, óh*-ban, Kárpáthy Abellinóban stb., aki arra is képesnek mutatkozott, hogy alantas bohózatok futtában felvázolt alakjaiból hús-vér embert formáljon, hogy úgyszólván a semmiből teremtsen, mint egy isten, nos, ha egy ilyen formátumú színészről van szó, a kritikus arra hajlik, hogy a hibát máshol, ne őbenne keresse, már csak azért se, mert Darvas Iván, hogy úgy mondjuk: született Krúdy-figura, akiben fiatalsága ellenére is megvan minden adottság Alvinczi szerepének alakítására. Miért maradt mégis adós Krúdy emlékező lírájával, sajátos légkörével? Feltehetőleg azért, mert rosszul irányították. De van egy másik ok is.

Kulturális életünk területén egy időben az osztályharcnak igen különleges változata dúlt, sajátos magyar változat. Egyik kiváló írónk a többi közt azt írta Horthyról, hogy egy fogadáson rácsapott a „főméltóságú" asszony fenekére. Ilyen és ehhez hasonló jellemzések következtében az úri osztályról a valóságtól nagyon távol álló kép alakult ki, s ment át a tankönyveken stb.-n át a köztudatba. Tudjuk, mi mindennel vádolhatjuk joggal a magyar úri osztályt, az azonban, aki azzal vádolja ez osztály tagjait, hogy a feleségük fenekét tapogatják nyilváno-

san, hogy nem mosnak lábat, vagy késsel eszik a halat, rossz úton jár.

Néhány esztendővel ezelőtt hangjátékot írtam, a cselekmény a két háború közötti korban játszódott, s a szereplők részben urak voltak. A színészek közül egyedül Uray Tivadar ütötte meg habozás nélkül a megfelelő hangot, s találta meg a megfelelő mozdulatokat. No de ő született úr volt, s egy színházi kultúra nem nyugodhat azon az alapon, hogy mindenki olyan szerepet játsszék, amilyen az egyénisége, s ha erre vagy arra, a magyar társadalom múltjához tartozó figurára nincs megfelelő egyéniség, a szerep eltűnik. Uray szerepét később a tévében Szendrő Józsefre osztották, aki a maga területén kitűnő színész, de arisztokratának sehogyan sem arisztokrata. Ugyan mi lett volna a *Háború és béke* Andrej hercegéből, ha a Szovjetunióban is ilyen felfogás uralkodna a színházi világban?

Az úri viselkedési formák, hangsúlyok, mozdulatok lassankint kihullottak színházi poggyászunkból. Az idősebbek közül néhányan még emlékeznek rájuk, a fiataloknak ez a világ, vagy inkább ez a modor, ez a viselkedési forma idegen, ami az életben természetes, de a színpadon egyáltalán nem az. Hivatása szerint a színház a nemzeti múlt egészének a tárháza, a megfelelő kosztümökkel, hangsúlyokkal, viselkedési formákkal, mint az angoloknál, franciáknál, oroszoknál. Honnan meríthetett volna Darvas Iván – aki, ismétlem, fiatal Alvinczi szerepére –, ha a leltárból kifelejtették a magyar urat, mint ahogy a huszárt is kifelejtették? Holott a huszár tipikus magyar figura, „nagyszerű emberpéldány", mint Molnár Ferenc ki-

fejezte magát. Az *Olympia* legutóbbi előadásán a „snájdig" huszár helyett egy tartalékos géhás tiszt lépett a színpadra. Ha nem is ekkora, de ilyenszerű kiábrándulással zárult a *A vörös postakocsi* előadása is.